

Ur *Fjärde Internationalen* 2/1980

Michael Löwy

Marxismen och den nationella frågan

I. Marx och Engels: Nationalitet och internationalism

I. Marx

Hos Marx kan man vare sig finna en konsekvent teori om den nationella frågan, en exakt definition av begreppet "nation", eller en allmän politisk strategi för proletariatet på detta område. Hans artiklar i ämnet innehöll huvudsakligen konkreta politiska ställningstaganden till specifika fall.

Vad gäller de verkligt "teoretiska" texterna, är det otvivelaktigen de ganska kryptiska avsnitten i Manifestet som handlar om kommunisterna och nationen som har varit de mest kända och som har haft det största inflytandet. Dessa avsnitt är av historiskt värde därför att de förklarar den proletära rörelsens internationalistiska karaktär på ett djärvt och kompromisslöst sätt. Tyvärr lyckas de inte alltid undgå en viss ekonomism och en förvånansvärd stor mängd frihandelsoptimism. Detta kommer att fortsätta arbetet för att avskaffa de nationella motsättningarna som påbörjats av "bourgeoisins utveckling, handelsfriheten, världsmarknaden osv." Denna tes strider emellertid mot påståenden i andra texter från samma period, där Marx understryker att "medan bourgeoisien i varje nation fortfarande behöll sina nationella särintressen /så skapade storindustrin/ en klass som i varje nation har samma intressen och som är utan nationalitet."¹

I sina senare skrifter (speciellt de om Irlandsfrågan) visade Marx att bourgeoisien inte endast har en tendens att bevara nationella motsättningar, utan att den i själva verket även tenderar att öka dem, eftersom:

- a) kampen om marknader skapar konflikter mellan de kapitalistiska makterna,
- b) en nations exploatering av en annan skapar fientlighet mellan nationerna,
- c) chauvinism är ett av de ideologiska medel som gör det möjligt för bourgeoisien att behålla sitt herravälde över proletariatet.

Marx stod på fast mark när han betonade det kapitalistiska produktionssättets internationalisering av ekonomin, uppkomsten av en världsmarknad som "undantryckt industrin dess nationella grund" genom att skapa "ett allsidigt nationernas beroende av varandra" Det finns emellertid en glidning mot ekonomism i påståendet att "den industriella produktionens likformighet och de därtill svarande levnadsförhållanden" bidrar till att avskaffa gränserna ("Absonderung") och de nationella motsättningarna - precis som nationella olikheter kunde reduceras till skillnader i produktionsprocessen.

¹ Ur "Les marxistes et la question nationale 1848-1914", en antologi av Georges Haupt, Michael Löwy, Claude Weill, Maspero, PARIS 1974. Översatt till engelska med ett kort tillägg i slutordet i *New Left Review* nr 96. 1) Karl Marx, "Den tyska ideologin", *Människans frigörelse*, Aldus 1965, s.165. Se t ex Friedrich Engels, "Dos Fest der Nation in London". (1846), i Marx, Engels, Lasalle, *Aus dem literarische Nachlass*, Stuttgart 1902, vol.2, s. 408: "Drömmarna om en europeisk Republik, om en varaktig fred under politisk organisation, har blivit lika groteska som fraser om nationernas enhet under den universella handelsfrihetens skydd... I varje land har bourgeoisin sina egna speciella intressen och den kan inte överskrida nationaliteten... Men i alla länder har proletariatet ett enda och gemensamt intresse, en enda och gemensam fiende, en enda och gemensam kamp. Endast proletariatet kan avskaffa nationaliteten, endast det vaksamma proletariatet kan möjliggöra nationernas broderskap."

Vad gäller Marx' berömda och både ironiska och provokativa uttalande "arbetarna har inget fosterland" måste det först och främst tolkas som att proletariatet i alla länder har samma intresse. Detta ansåg Marx vara nästan detsamma som ett avskaffande av nationaliteten (se stycket ur "Den tyska Ideologin" som citeras ovan) eftersom nationen för proletariatet endast är den omedelbara politiska ramen för maktövertagandet. Men Marx' antipatriotism hade en djupare innebörd: a) för den proletära humanismen är hela mänskligheten den betydelsefulla helheten, det högsta värdet, ändamålet;

b) för den historiska materialismen kan kommunismen endast upprättas i världsskala, eftersom produktivkrafternas oerhörda utveckling överskrider nationalstatens trånga gränser.

Även om det Kommunistiska Manifestet lade grunden till den proletära internationalismen, angav det knappast någon konkret politisk strategi för den nationella frågan. En sådan strategi utvecklades först senare, särskilt i Marx' skrifter om Polen och Irland (liksom den kamp han skulle komma att föra mot Mazzinis liberal-demokratiska nationalism och mot Proudhonisternas nationella nihilism).

Det var en tradition i 1800-talets demokratiska arbetarrörelse att stödja Polens kamp för nationell frigörelse. Samtidigt som Marx och Engels anslöt sig till denna tradition, uttalade de sig för Polen mindre i namn av den allmänna demokratiska principen om nationellt självbestämmande än på den kamp polackerna förde mot det tsaristiska Ryssland, reaktionens högborg i Europa och en fasa ("bête noire") för den vetenskapliga socialismens grundare. Detta betraktelsesätt är i viss mån tvetydigt: om man skulle stödja Polen endast på att hennes nationella kamp också var anti-tsaristisk, innebar det att de pro-ryska slaverna (som till exempel tjeckerna) inte hade någon rätt till nationellt självbestämmande? Det var just detta problem Engels brottades med 1848-49.

Skrifterna om Irland, å andra sidan, har en betydligt mer omfattande tillämpning, och de slår indirekt fast vissa allmänna principer i fråga om förtryckta nationer. I ett tidigt skede var Marx för att Irland skulle bli självstyrande inom en union med Storbritannien, och han trodde att problemet med de stora engelska godsägarnas förtryck av irländarna skulle få en lösning i och med en seger för arbetarrörelsen (Chartisterna) i England. På 1860-talet, däremot, ansåg han att befrielsen av Irland var en förutsättning för det engelska proletariatets befrielse. Hans skrifter om Irland från denna period utvecklade tre temata som skulle bli viktiga för den framtida utvecklingen av den marxistiska teorin om det nationella självbestämmandet och dess dialektiska förhållande till den proletära internationalismen. Dessa temata var:

1. Enbart genom en nationell befrielse av den förtryckta nationen är det möjligt att övervinna de nationella splittringarna och motsättningarna, och först då kan arbetarklassen i de båda länderna enas mot sin gemensamma fiende, kapitalismen.
2. Ett förtryck av en annan nation stärker bourgeoisieens ideologiska hegemoni över arbetarna i förtryckarnationen: "Varje nation som förtrycker en annan smider sina egna bojar".
3. Befrielsen av den förtryckta nationen försvagar de härskande klassernas ekonomiska, politiska, militära och ideologiska grund i förtryckarnationen och bidrar till arbetarklassens revolutionära kamp i detta land.

2. Engels

Engels åsikter om Polen och Irland påminner om Marx'. I hans skrifter finns det emellertid en egendomlig teoretisk konstruktion, begreppet "icke-historiska nationer", som för mig ter sig i grund och botten främmande för marxismen.² Detta begrepp är ändå väl värt att analysera som

² Angående denna fråga, se den polske marxisten Roman Rosdolskys anmärkningsvärda essä, "Friedrich Engels und das Problem der 'geschichtlosen Völker'", *Archiv für Sozialgeschichte* IV, 1964.

ett exempel på de misstag som kan begås vad gäller den nationella frågan, även när utgångspunkten är revolutionär, demokratisk och socialistisk.

När Engels 1848-49 analyserade den demokratiska revolutionens misslyckanden i Centraleuropa, skyllde han på den kontrarevolutionära roll som de sydslaviska nationerna (tjecker, slovakar, kroater, serber, rumäner, slovenar, mährer, osv.) hade spelat. Dessa hade värvats i massiv skala till de kejsarliga österrikiska och tyska arméerna och de hade utnyttjats av reaktionens krafter för att krossa den liberala revolutionen i Ungern, Polen, Österrike och Italien.

I själva verket bestod den kejsarliga österrikiska armén av både slaviska och tysk/österrikiska bönder. Kontrarevolutionens seger blev möjlig av en viktig anledning: revolutionens borgerligt-liberala ledarskap var alltför tveksamt, alltför ”måttligt”, alltför ängsligt för att sätta igång en nationell jordbruksreform. Följaktligen var det oförmöget att vinna massan av bönder och nationella minoriteter till sin sida och hindra dem från att bli reaktionens blinda verktyg.

Revolutionen 1848 är ett klassiskt exempel på en revolution som misslyckats på att den inte löste jordfrågan och den nationella frågan på ett radikalt sätt (precis det som gjorde att Oktoberrevolutionen 1917 blev framgångsrik.). Detta misslyckande var en följd av ledarskapets snäva sociala bas, av det faktum att den centraleuropeiska liberala bourgeoisie på 1800-talet inte var en konsekvent revolutionär klass.

Eftersom han inte lyckades inse de verkliga klassorsakerna till misslyckandet 1848-49, försökte Engels förklara det med en metafysisk ideologi: teorin om kontrarevolutionära ”icke-historiska folken” — ett begrepp som omfattade sydslaver, bretagner, skottar, och basker, huller om buller. Enligt Engels blir dessa ”rester av nationer som, med Hegels ord, obarmhärtigt krossas av historiens gång. denna nationella bråte, alltid en fanatisk förespråkare av kontrarevolution, och den förblir det tills dess den fullständigt tillintetgörs eller avnationaliseras, eftersom dess hela existens i sig själv är en protest mot en historisk revolution.”³

Hegel, som var upphovsman till denna teori, hade argumenterat att nationer som inte hade lyckats skapa en stat, eller vars stater sedan länge var krossade, är ”icke-historiska” och dömda att försvinna. Som exempel nämnde han just sydslaverna — bulgarerna, serberna, osv.

Engels utvecklade denna pseudohistoriska metafysik i en artikel från 1855, där han skrev att ”pan-slavismen är en rörelse som försöker sopa undan vad tusentals års historia har skapat, en rörelse som inte kan uppnå sina mål utan att suddas ut Turkiet, Ungern och halva Tyskland från Europas karta...”⁴ Vi behöver inte tillägga att sådana argument har den historiska juridiska skolans (Savigny m fl) konservativa principer mer att tacka för, än den historiska materialismens revolutionära teorier. Paradoxalt nog hade samme Engels i en artikel från samma period (1853), understrukt att det turkiska imperiet var dömt att falla sönder som ett resultat av Balkanländernas frigörelse. Detta förvånade honom inte alls, eftersom han, som god dialektiker, i historien beundrade ”de ständiga förändringarna i mänsklighetens öde...där ingenting är stabilt utom instabiliteten, ingenting är orörligt utom rörelsen”.⁵

³ Engels. ”The Magyar Struggle”, i Marx, *The Revolutions of 1848*, London 1973, s. 221-2.

⁴ Engels, ”Deutschland und der Panlawismus”, (*Neue Oder-Zeitung* 1855), Marx/Engels XI, citerat i Rosdolsky, op.cit., s. 174.

⁵ Engels, ”What is to Become of Turkey In Europe?” (*New York Daily Tribune* 1853), *Werke* IX, citerat i Rosdolsky, op.cit., s. 174.

Artikeln från 1866 om Polen⁶ vittnar om den ideologiska kontinuiteten i Engels tänkande som ihärdigt ställde ”Europas stora historiska nationer” (Italien, Polen, Ungern, Tyskland), vars rätt till nationell enhet och självständighet han erkände, i motsats till de ”många rester av nationer” utan ”europeisk betydelse” och utan ”nationell livskraft” (rumäner, serber, kroater, tjecker, slovakar, osv.), som var verktyg i tsarens och Napoleon den III:s händer. Låt oss till Engels försvar tillägga: a) att det rörde sig om tidningsartiklar, som inte hade det vetenskapliga arbetets noggranna karaktär, och som således hade en annan status än hans teoretiska skrifter; b) att grunden till Engels ståndpunkt var demokratisk och revolutionär: målet var att besegra tsarismen och det österrikiska imperiet. Han drevs på intet sätt av någon slags slavofobi. I en artikel som han skrev före 1848 års revolution agiterade han för det österrikiska kejsardömetts störtande för att ”rensa undan alla hinder i vägen för italienarnas och slavernas frigörelse”.⁷ Inte heller var Engels påverkad av den tyska chauvinismen. Detta framgår av hans angrepp på den tyska minoriteten i Ungern (Siebenbürger Sachsen) som ”framhärdar i att upprätthålla en absurd nationalitet mitt i ett främmande land.”⁸

II. Den radikala vänstern mot nationell separatism.

Den ”radikala vänster”strömningen (Linksradikale), som företrädades av Luxemburg, Pannekoek, Trotskij (före 1917) och Strasser, kännetecknades, i varierande grad och ibland i mycket varierande form, av det motstånd mot nationell separatism, som den gjorde i namn av den proletära internationalismens principer. Dessutom var inställningen till den nationella frågan en av de viktigaste meningsskiljaktigheterna mellan denna strömning och Lenin, som den stod nära tack vare sitt marxistiska och revolutionära perspektiv.

Rosa Luxemburg

1893 grundade Rosa Luxemburg Polens Socialdemokratiska Parti (PSDP), med ett marxistiskt och internationalistiskt program, som en motvikt till det Polska Socialistpartiet (PSP), vars mål var att kämpa för Polens oberoende. Rosa och hennes kamrater i PSDP, som (med viss rätt) stämplade PSP som ett socialpatriotiskt parti, var helt och hållet emot parollen om oberoende för Polen, och betonade istället de nära banden mellan de ryska och polska proletariatet och deras gemensamma öde. Det ”polska kungadömet” (den del av Polen som införlivats i det tsaristiska kejsardömet), borde sträva efter territoriell autonomi, inom ramen för en framtida rysk demokratisk republik, och inte efter oberoende.

1986 representerade Luxemburg PSDP vid den Andra Internationalens kongress. De ståndpunkter hon argumenterade för där, lade hon senare fram i en artikel⁹: Polens befrielse är lika utopisk som befrielsen av Tjeckoslovakien, Irland eller Elsass-Lothringen... Proletariatets enande politiska kamp ska inte skuffas undan av en ”rad sterila nationella strider”. Den teoretiska grunden till denna ståndpunkt skulle hon få genom den forskning hon bedrev för sin doktorsavhandling, ”Polens industriella utveckling”, från 1898.¹⁰ Det centrala temat i detta arbete var att Polen, ur ekonomisk synpunkt, redan var integrerat i Ryssland. Polens industriella tillväxt ägde rum tack vare den ryska marknaden, och följaktligen kunde den polska ekonomin inte existera isolerad från den ryska ekonomin. Det var den feodala polska adeln som drömde om Polens oberoende; nu hade den industriella utvecklingen ryckt undan grunden för denna dröm. Varken den polska bourgeoisin, vars ekonomiska framtid hängde på den ryska ekonomin, eller det polska proletariatet, vars historiska intressen låg i en revolutionär allians med det ryska proletariatet, var nationalistiska. Bara småbourgeoisin och

⁶ Engels, ”What Have the Working Classes to Do with Poland?”, i Marx, *The First International and After*, London 1974, s. 378-88.

⁷ Engels, ”Anfang des Endes in Österreich” (1847), *Werke IV*, s. 510.

⁸ Engels, ”The Magyar Struggle”, op.cit., s. 219.

⁹ Rosa Luxemburg, ”Sozialpatriotische Programakrobatik”, *Internationalismus und Klassenkampf*.

¹⁰ Se Paul Frölich, *Rosa Luxemburg*, Monthly Review Press, New York 1972.

de förkapitalistiska skikten närde fortfarande den utopiska drömmen om ett enat, oberoende Polen. I detta avseende ansåg Luxemburg att hennes bok var den polska motsvarigheten till Lenins ”Kapitalismens utveckling i Ryssland”,¹¹ som riktade sig mot de ryska populisternas utopiska och bakåtsträvande drömmar.

Hennes mest kontroversiella uttalande i den nationella frågan (som speciellt Lenin angrep) var den rad artiklar från 1908 som under titeln ”Den nationella frågan och autonomi” publicerades i det polska socialdemokratiska partiets tidning (partiet hade för övrigt blivit PLSDP sedan en litauisk marxistisk grupp hade anslutit sig). De viktigaste — och de mest tvivelaktiga — tankegångarna som fördes fram i dessa artiklar var:

a) Självbestämmanderätten är en abstrakt och metafysisk rättighet, som t ex den s k ”rättighet att arbeta” som förordades av 1800-talets utopister, eller den skrattretande ”rätt för varje människa att äta på guldallrik” som proklamerades av författaren Tjernysjevskij;

b) Ett stöd åt varje nations rätt att avskilja sig innebär i verkligheten ett stöd åt den borgerliga nationalismen: nationen som en enhetlig och homogen enhet existerar inte — varje klass i nationen har motstridiga intressen och ”rättigheter”;

c) Små länders självständighet i allmänhet, och Polens i synnerhet, är utopisk ur ekonomisk synvinkel och dömd av historiens lagar. För Luxemburg fanns det bara ett undantag till denna regel: Balkanländerna i det turkiska imperiet (greker, serber, bulgarer, armenier). Dessa nationer hade uppnått en ekonomisk, social och kulturell utvecklingsnivå som var överlägsen Turkiets, ett dekadent kejsardöme som förtryckte dem med sin döda tyngd. Från och med 1896 (efter ett grekiskt nationellt uppror på Kreta) ansåg Luxemburg — i motsats till den uppfattning som Marx försvarade under Krimkriget — att det turkiska imperiet inte var livskraftigt, och att dess sönderfall i nationalstater var nödvändigt för den historiska utvecklingens skull.

För att understödja sin åsikt om de små nationernas avsaknad av framtid använde Luxemburg Engels artiklar om ”icke-historiska nationer” (artiklar som hon tillskrev Marx; deras verkliga ursprung bestämdes först 1913, i och med att man återfann opublicerade brev av Marx och Engels). I synnerhet använde hon artikeln från januari 1849 om ungrarnas kamp, och hon citerade det stycke som vi redan nämnt: ”rester av nationer, som obarmhärtigt krossas av historiens gång”. Hon insåg att Engels uppfattningar om sydslaver var felaktiga, men hon ansåg att hans metod var korrekt, och hon prisade hans ”nyktra realism, fri från all sentimentalitet” liksom hans förakt för den metafysiska ideologin om nationernas rättigheter.¹²

Det är välkänt att Luxemburg var en av de få ledare inom Andra Internationalen som 1914 inte dukade under för den mäktiga socialpatriotiska våg som i och med krigsutbrottet slukade Europa. Fängslad av de tyska myndigheterna p.g.a. sin internationalistiska och antimilitaristiska propaganda, skrev hon och smugglade 1915 sin berömda ”Juniuspamflett” ut ur fängelset. I denna skrift anammade Luxemburg i viss utsträckning principen om självbestämmande: ”socialismen erkänner varje folks rätt till oavhängighet och frihet, varje nations rätt att forma sitt eget öde”.¹³ För henne kunde emellertid inte detta självbestämmande utövas inom de existerande kapitalistiska staterna, speciellt inte kolonialstaterna. Hur skulle man kunna tala om ”fritt val” i förhållande till imperialistiska stater som Frankrike, Turkiet eller Tsarryssland? Under imperialismens tidsålder är kampen för ”nationella intressen” en

¹¹ V.I. Lenin, *Collected Works*, vol. 3. I utdrag på svenska: [Kapitalismens utveckling i Ryssland](#)

¹² Luxemburg, ”Nationalitet und Autonomie”, i *Internationalismus und Klassenkampf*, Neuwied 1971, s.236, 239.

¹³ Luxemburg, [Socialdemokratins kris](#), Gidlunds 1971, s.134.

mystifikation, inte bara i förhållande till de stora kolonialmakterna, utan också för de små nationerna som ”endast /är/ schackpjäser i stormakternas imperialistiska spel”.¹⁴

Luxemburgs teorier om den nationella frågan, som utvecklades mellan 1893 och 1917, bygger på fyra grundläggande teoretiska, metodologiska och politiska misstag.

1. Särskilt före 1914 hade hon en ekonomisk inställning till problemet: Polen är ekonomiskt beroende av Ryssland, alltså kan det inte vara politiskt oberoende — ett argument som tenderar att förbise det speciella och relativt unika i varje situation. Denna både deterministiska och ekonomiska metod är speciellt framträdande i hennes doktorsavhandling och hennes tidiga skrifter om den polska frågan. Polens industriella utveckling, som var knuten till den ryska marknaden, bestämmer ”med den historiska nödvändighetens järnstyrka” (ett uttryck som Luxemburg ofta använde vid denna tidpunkt, tillsammans med ett annat av samma sort: ”med en naturlags oundviklighet”) å ena sidan den utopiska karaktären på det polska oberoendet, och å andra sidan enheten mellan de ryska och polska proletariaten. Ett typiskt exempel på detta oförmedlade likställande av politik och ekonomi finns i en artikel som hon 1902 skrev om socialpatriotismen. I denna betonade hon att den ekonomiska trenden — ”och därmed” den politiska trenden — i Polen var för enhet med Ryssland; orden ”och därmed” var ett uttryck för denna avsaknad av förmedling, som inte påvisades utan helt enkelt antogs vara självklar.¹⁵ Denna typ av argument började emellertid försvinna allteftersom Luxemburg alltmer lyckades undvika den ekonomistiska fallgropen, dvs. speciellt efter 1914, när hon myntade begreppet ”socialism eller barbari” (Juniuspamfletten), som innebar ett avgörande metodologiskt brott med den ödestroende, Kautsky-artade ekonomismen. Hennes argument angående den nationella frågan i Juniuspamfletten var i huvudsak politiska och inte grundade på några mekaniska förutfattade meningar.

2. För Luxemburg var nationen huvudsakligen ett kulturellt fenomen. Återigen tenderar detta att tona ned nationens politiska innebörd, som inte kan likställas vare sig med ekonomi eller ideologi, och vars konkreta form är den självständiga nationalstaten (eller kampen för att upprätta den). Det var därför Rosa Luxemburg ville avskaffa det nationella förtrycket genom att tillåta en ”fri kulturell utveckling”, men vägrade att godkänna separatism eller rätten till politiskt oberoende. Hon förstod inte att förnekandet av rätten att bilda oberoende nationer just är en av de viktigaste formerna av nationellt förtryck.

3. Luxemburg såg bara de föråldrade, småborgerliga och reaktionära sidorna hos de nationella befrielseströrelserna och insåg inte deras revolutionära potential gentemot tsarismen (och senare, i ett annat sammanhang, gentemot imperialism och kolonialism). Hon insåg med andra ord inte den invecklade och motsägelsefulla dialektiken hos dessa nationalistiska rörelser dubbla karaktär. Vad gäller Ryssland kan man allmänt påstå att hon underskattade den revolutionära rollen som arbetarklassens icke-proletära allierade; bönderna, de förtryckta nationerna, spelade. Hon såg den ryska revolutionen som en arbetarrevolution, och inte — som Lenin — som en revolution ledd av proletariatet.¹⁶

4. Hon lyckades inte förstå att de förtryckta nationernas nationella frigörelse inte bara är den ”utopiska”, ”reaktionära” och ”förkapitalistiska” småbourgeoisins krav, utan också ett krav från massorna i sin helhet, inbegripet proletariatet; och att det ryska proletariatets erkännande av nationernas rätt till självbestämmande därför var ett oundgängligt villkor för dess solidaritet med de förtryckta nationernas proletariat.

¹⁴ Luxemburg, ”Riktlinjer för den internationella socialdemokratins uppgifter”, *ibid.*, s.178.

¹⁵ Luxemburg, ”Sozialpatriotische Programakrobatik”, i *Internationalismus und Klassenkampf*, *op.cit.*

¹⁶ Se text Georg Lukács, [Kommentar till Rosa Luxemburgs kritik av ryska revolutionen](#) i *Historia och klassmedvetande*, Cavefors 1971, s.353-378.

Vad var orsaken till dessa misstag, luckor och brister? Det vore enligt vår uppfattning fel att tro att det fanns ett logiskt samband mellan dessa och Luxemburgs metod (frånsett ekonomismen före 1914) eller hennes politiska ståndpunkt i sin helhet (dvs. om partiet, demokratin, etc.). I själva verket var inte dessa teorier om den nationella frågan något utmärkande för Luxemburg, utan de delades av andra PLSDP-ledare, t o m sådana som, likt Dzerzjinskij, stödde bolsjevismen. Det mest troliga är att Luxemburgs ensidiga åsikt i sista hand var en ideologisk biprodukt av PLSDP:s fortlöpande, intensiva och bittra ideologiska kamp mot PSP.¹⁷

Meningsskiljaktigheterna mellan Lenin och Luxemburg var därför, i viss mån (åtminstone vad gäller Polen), resultatet av de ryska internationalisternas (som kämpade för att besegra den storryska chauvinismen) och de polska internationalisternas (som kämpade för att besegra den polska socialpatriotismen) olika ståndpunkter. Lenin verkade vid ett tillfälle godta en viss "arbetsdelning" mellan de ryska och polska marxisterna i denna fråga. När han sagt detta, var hans huvudkritik av Luxemburg den, att hon från en viss situation (Polen vid en bestämd tidpunkt i historien) försökte göra generaliseringar, och därför inte bara förnekade ett polskt oberoende, utan även alla andra små förtryckta nationers oberoende.

I en artikel behandlade emellertid Luxemburg problemet på ett sätt som var mycket likt Lenins: i inledningen från 1905 till samlingsverket "Den polska frågan och den socialistiska rörelsen".¹⁸ I denna essä gjorde Luxemburg en noggrann åtskillnad mellan varje nations obestridliga rätt till självständighet ("som härstammar från socialismens elementära principer"), som hon erkände, och det önskvärda i denna självständighet för Polen, som hon förnekade. Detta är också en av de få texter där hon erkände vikten, djupet och tom det rättfärdiga i nationella känslor (även om hon behandlade dem som enbart ett "kulturellt" fenomen), och underströk att ett nationellt förtryck är det "mest outhärdliga förtrycket p.g.a. sin barbari", och att det bara kan ge upphov till "fientlighet och uppror". Detta verk, och vissa delar av Juniuspamfletten, visar att Luxemburgs tänkande var alltför realistiskt, i ordets revolutionära mening, för att utgöra ett linjärt, metafysiskt och stelt system.

2. Trotskij

Trotskij's skrifter om den nationella frågan före 1917 kan definieras som "eklektiska" (det ord som Lenin använde för att kritisera dem) eller osammanhängande, och de intog en ståndpunkt mitt emellan Luxemburg och Lenin. Det var speciellt efter 1914 som Trotskij blev intresserad av den nationella frågan. Han tog upp den i sin pamflett *Kriget och Internationalen* (1914) — ett polemiskt arbete som riktade sig mot socialpatriotismen ur två olika, om än inte motsägande, synvinklar.

a) Ett historiskt/ekonomiskt synsätt. Världskriget är en produkt av motsättningen mellan produktivkrafterna, som tenderar mot en världsekonomi, och mot nationalstatens begränsningar. Trotskij förkunnade därför "krossandet av nationalstaten som självständig ekonomisk enhet" — vilket ur strikt ekonomisk synvinkel var ett fullständigt berättigat förslag. Ur denna premiss drog han emellertid slutsatsen att nationalstaten skulle "bryta samman" (*Zusammenbruch*) och "förstöras" (*Zertrümmerung*) helt och hållet; nationalstaten som sådan, själva nationsbegreppet, skulle i framtiden bara kunna existera som ett "kulturellt, ideologiskt och psykologiskt fenomen". Givetvis kan man inte dra denna slutsats ur dessa premisser. Att en nationalstats ekonomiska självständighet upphör är ingalunda detsamma

¹⁷ Se t ex Lenin, [Om nationernas självbestämmanderätt](#), *Valda verk i tre band*, bok 1, s. 572: "Det är fullständigt förståeligt, att kampen mot Polens nationalistiskt förblindade småbourgeois förmått de socialdemokratiska polackerna att med särskilt (ibland kanske litet överdrivet) nit 'ta till i överkant'."

¹⁸ Luxemburg, "Vorwort zu dem Sammelband 'Die polnische Frage und die sozialistische Bewegung'", i *Internationalismus und Klassenkampf*, op.cit.

som att nationalstaten som politisk enhet försvinner. Liksom Rosa Luxemburg tenderade Trotskij att inskränka nationen antingen till ekonomi eller till kultur, och således förlorade han problemets specifikt politiska aspekt ur sikte dvs. nationalstaten som ett politiskt fenomen, skilt såväl från den ekonomiska som från den ideologiska sfären (även om det naturligtvis hade indirekta band till båda).

b) Ett konkret politiskt synsätt.

Till skillnad från Luxemburg slog Trotskij uttryckligen fast nationernas rätt till självbestämmande som ett av villkoren för ”fred mellan nationer”, som han ställde i motsättning till ”diplomaternas fred”. Dessutom försvarade han perspektivet på ett självständigt och enat Polen (dvs. fritt från tsaristiskt, österrikiskt och tyskt herravälde) såväl som självständighet för Ungern, Rumänien, Bulgarien, Serbien, Böhmen, osv. Han såg befrielsen av dessa länder och deras sammanslutning i en Balkanfederation som det bästa hindret mot tsarismen i Europa. Vidare påvisade Trotskij, med anmärkningsvärd skarpsinnighet, det dialektiska förhållandet mellan proletär internationalism och nationella rättigheter. Socialpatrioternas utplåning av Internationalen var inte bara ett brott mot socialismen, utan också mot de ”nationella intressena i dess vidaste och verkliga mening”, eftersom den splittrade den enda kraft som var förmögen att åter bygga upp Europa på grundval av demokratiska principer och nationernas rätt till självbestämmande¹⁹.

I en artikelserie från 1915 (”Nationen och ekonomin”²⁰), försökte Trotskij definiera den nationella frågan på ett mer exakt sätt, men undgick inte en viss tvetydighet. Den motsägelsefulla utvecklingen av hans resonemang är typisk för ett tänkande som ännu inte tagit fast form. Han inledde med en polemik mot socialimperialisterna, som rättfärdigade sin ståndpunkt med behovet att utöka marknaderna och produktivkrafterna. Ur metodologisk synvinkel föreföll denna polemik förkasta ekonomismen: ja, marxister är för största möjliga expansion på det ekonomiska området, men inte på bekostnad av arbetarrörelsens splittring, förvirring och försvagning. Trotskijs argument var en aning förvirrade i det att han skrev om arbetarrörelsen som ”den viktigaste produktivkraften i det moderna samhället”; icke desto mindre fastställde han de politiska kriteriernas avgörande vikt. I båda artiklarna återvände han emellertid till den ”ekonomiska utvecklingens behov av centralisering”, vilket kräver att man avskaffar nationalstaten som ett hinder för produktivkrafternas utveckling. Hur kunde dessa ”behov” förlikas med nationernas rätt till självbestämmande, som Trotskij också erkände?

Han undvek detta dilemma med hjälp av en teoretisk kullerbytta, som gjorde att han återföll i ekonomism: ”staten är en huvudsakligen ekonomisk organisation, den kommer oundvikligen att anpassa sig till den ekonomiska utvecklingens behov”. Därför skulle nationalstaten upplösa sig i ”Europas republikanska förenta stater”, medan nationen, skild från ekonomin och befriad från statens föråldrade ramar, skulle få självbestämmanderätt...på den ”kulturella utvecklingens” område.

1917 övergav Trotskij denna ”eklektiska” ståndpunkt och antog den leninistiska uppfattningen i den nationella frågan, som han på ett briljant sätt försvarade vid Brest-Litovsk i egenskap av Folkkommisarie för Utrikes affärer.²¹

¹⁹ Leo Trotsky, *The Bolsheviki and World Peace*, New York 1918, s.21, 230-31, etc.

²⁰ *Nasje Slovo* 130, 135 (3:e och 9:3 juli 1915), återgivna i vol.9 (1927) av Trotskijs Samlade verk på ryska.

²¹ Se t ex Trotsky, *History of the Russian Revolution*, London 1967, vol. 3, s.62: ” Vad som än blir Sovjetunionens vidare öden... så kommer Lenins nationella politik att finna sin plats bland mänsklighetens eviga skatter.” Svenska: [Ryska revolutionens historia del 3](#)

3. Pannekoek och Strasser

Pannekoeks *Klasskampen och nationen* och Strassers *Arbetarna och nationen* gavs båda ut 1912 i Reichenburg (Böhmen) som ett internationalistiskt svar på Otto Bauers teser.²² Författarnas gemensamma, centrala tankegång var klassintressenas överlägsenhet över de nationella intressena. Den praktiska slutsatsen blev det österrikiska socialdemokratiska partiets enhet och vägran att dela upp det i separata eller autonoma nationella sektioner. Båda jämför de nationen med religionen, som en ideologi dömd att försvinna i och med socialismens uppkomst, och de förkastade Bauers lära om den nationella frågan som ohistorisk, idealistisk och nationellt-opportunistisk.

För Pannekoek var det ”nationella fenomenet ett borgerligt ideologiskt fenomen”. Bauers tro att denna ideologi kunde vara en självständig kraft var typisk för en kantiansk och inte för en materialistisk metod.

Det intressanta att Pannekoek och Strasser godtog huvuddragen i Bauers och den österrikiska socialdemokratins nationella program: nationell autonomi inom ramen för en multinationell österrikisk-ungersk stat. Pannekoek betonade vidare att detta var en autonomi som grundades på individuell och inte geografisk basis, vilket låg helt i linje med hans uppfattning om nationen som ett rent ideologiskt och kulturellt fenomen. Det är sant att Pannekoek och Strasser, till skillnad från Bauer, inte ansåg att programmet kunde förverkligas inom kapitalismens ramar, utan tillskrev det snarare ett rent propagandistiskt och skolande värde.

Ekonomismen fanns indirekt närvarande i de två författarnas gemensamma grundläggande premisser: klassintressenas företräde framför de nationella intressena berodde på de förras ekonomiska ursprung, I ett mycket underhållande stycke i sin pamflett förklarar Strasser att den gode tysk-österrikiske patrioterna fortfarande skulle handla i tjeckiskt ägda affärer om de var billigare än sina tyska motsvarigheter. Men är det verkligen nog för att man, som Strasser, så kategoriskt skall kunna påstå, att när nationella och ekonomiska intressen kolliderar, så kommer de ekonomiska intressena alltid att segra?

Pannekoeks och Strassers polemik mot Bauer sattes in i ett revolutionärt perspektiv, men den var ofullständig i så motto som den begränsades till att ställa internationalismen i motsättning till austro-marxisternas national reformism, utan att erbjuda ett alternativt konkret politiskt synsätt på den nationella frågan och i synnerhet på de förtryckta nationernas kamp.

III. Austro-marxisterna och den kulturella autonomi.

Austro-marxisternas viktigaste tankegång var kulturell autonomi inom ramen för en multinationell stat. Denna skulle bildas genom att man inordnade nationaliteterna i offentliga juridiska förbund, med en hel rad kulturella, administrativa och legala befogenheter. Vad gäller den nationella frågan, liksom alla politiska frågor, så kännetecknades deras läror av ”centrism”, halvvägs mellan reform och revolution, nationalism och internationalism. De ville både erkänna de nationella minoriteternas rättigheter och samtidigt bibehålla den österrikisk-ungerska statens enhet. Även om austro-marxisterna, liksom den radikala vänstern, tenderade att förkasta separatismen som en lösning på den nationella frågan, så gjorde de det inte enbart av andra, utan även av nästan rakt motsatta, skäl.

I. Karl Renner

Före 1917 gav Österrikes blivande kansler (1918-20) ut flera studier om den nationella frågan, av vilka den första och mest kända är *Staten och nationen* (1899). Hans metod var i grunden juridisk/konstitutionalistisk, och hans uppfattning om staten hade mer gemensamt med

²² Anton Pannekoek, *Klassenkampf und Nation*, Reichenberg 1912; Josef Strasser, *Der Arbeiter und die Nation*, Reichenberg 1912.

Lassalle än med Marx (vilket av Mehring, Kautsky och den borgerliga advokaten Hans Kelsen helt riktigt påpekades). Inflytandet från Lassalles statsinterventionism var tydligt redan i hans tidiga skrifter, men det blev avsevärt tydligare efter 1914, t ex i hans verk *Marxismen, kriget och Internationalen* (1917), som innehöll följande tankar (deras förhållande till marxismen är något problematiskt):

”Ekonomi tjänar mer och mer uteslutande kapitalistklassen; å andra sidan tjänar staten alltmer proletariatet”

— ”Från till socialismen kan idag återfinnas i den kapitalistiska statens samtliga institutioner”.²³

Det är i ljuset av denna ”statssocialism” som Renners ståndpunkt i den nationella frågan måste ses. Hans viktigaste syfte var att hindra ”kejsardömets sönderfall” och ”Österrikes upplösning”, dvs. att rädda den ”historiska österrikiska staten”. Den österrikisk-ungerska kejsarliga staten blev därför den grundläggande ramen för Renners politiska tänkande, en ram som måste bevaras med hjälp av ett antal demokratiska reformer och eftergifter (kulturella, juridiska, osv.) till de nationella minoriteterna.

Paradoxalt nog var det på denna statsinterventionism som Renner försökte avpolitiserade den nationella frågan, inskränka den till en administrativ och konstitutionell fråga²⁴, att omvandla den till ett juridiskt problem. Han försökte neutralisera faran för politisk separatism och den multinationella statens sammanbrott med hjälp av en spetsfundig och invecklad juridisk-institutionell apparat: nationella förbund på individuell basis, ett ”nationellt register” över alla personer som hade valt en nationalitet, separata vallängder för varje nationell minoritet, territoriella och/eller nationella organ med administrativ autonomi, osv.

I verkligheten befann sig Renners ståndpunkter, som trots författarens påståenden saknade varje klassperspektiv och revolutionär inriktning, till största delen utanför marxismens teoretiska sfär.

2. Otto Bauer.

Bauers stora verk *Den nationella frågan och socialdemokratin* (1907) hade betydligt större teoretisk tyngd och inflytande än Renners skrifter. Bauer delade emellertid austro-marxismens grundläggande premiss med Renner: bevarandet av den multinationella staten. Bauer uppfattade lösningen på den nationella frågan i reformistiska termer (”nationell utveckling”) var de ord han använde för att beskriva sin strategi), som en successiv påverkan av den österrikisk-ungerska statens institutioner: ”Det är föga sannolikt att den nationella autonomi kommer att bli resultatet av ett stort avgörande av en djärv handling. Under en långsam utvecklingsprocess, under hårda strider... kommer Österrike steg för steg att utveckla sig i riktning mot nationell autonomi. Den nya författningen kommer inte att skapas genom en enda stor, lagstiftande handling, utan genom en rad provinsiala och lokala lagar.”²⁵

Det som kännetecknade Bauers analys var den psyko-kulturella karaktären av hans teori om den nationella frågan, som byggde på ett vagt och mystiskt begrepp om ”nationella särdrag”, definierade i psykologiska termer: ”olika föresatser, det faktum att samma stimulus kan frambringa olika rörelser, och att samma yttre situation kan leda till olika beslut”.

I själva verket var denna uppfattning rent metafysisk, av ny-kantianskt ursprung. Det var knappast överraskande att den kritiserades hårt av Bauers marxistiska motståndare (Kautsky, Pannekoek, Strasser, etc.).

²³ Karl Renner, *Marxismus, Krieg und Internationale*, Stuttgart 1917, s. 26.

²⁴ Se t ex Arduino Agnelli, *Questione nazionale e socialismo: K.Renner e O.Bauer*, Bologna 1969, s.109.

²⁵ Otto Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wien 1924, s.404.

Det andra nyckelbegreppet i Bauers teoretiska konstruktion var givetvis den nationella kulturen, grunden för hela hans strategi om nationell autonomi. Att ställa analysen på en kulturell nivå gör givetvis att man förbiser det politiska problemet: självbestämmande genom att skapa nationalstater. I denna mening spelade Bauers "kulturalism" samma roll som Renners "juridism", den avpolitiserade den nationella frågan.

Å andra sidan uteslöt Bauer nästan fullkomligt klasser och klasskampen från den nationella kulturens område. Hans program syftade till att ge arbetarklassen tillgång till "kulturella värden" till "den gemensamma nationella kulturen" som kapitalismen utesluter dem från. Han föreföll man anse att "kulturella värden" är helt neutrala och utan klassinnehåll. Han gjorde sålunda rakt motsatt misstag till det som "Proletkult"-anhängarna gjorde som förbisåg den kulturella världens relativa självständighet och ville hänföra den direkt till sin sociala bas ("proletär kultur" kontra "borgerlig kultur"). Det var således lätt för Pannekoek att i sin polemik mot Bauer understryka att proletariatet läser in helt andra saker i Goethe och Schiller (eller Freiligrath och Heine) än bourgeoisin. Proletariatets komplicerade förhållande till det borgerliga kulturella arvet, ett dialektiskt förhållande av *Aufhebung* (bevarande — negation — överskridande), reducerades av Bauer till en enkel tillägnelse, eller snarare till ett passivt mottagande.

Bauer hade uppenbarligen rätt när han betonade kulturens avgörande betydelse för definitionen av det nationella fenomenet, men hans teori ledde honom till att göra den nationella kulturen till en fetisch. Det mest slående uttrycket för detta är tanken att socialismen leder till en ökande kulturell differentiering mellan nationerna.²⁶

Tack vare hans benägenhet att "nationalisera" socialismen och arbetarrörelsen, tack vara avvisandet av vad han kallade för det unga proletariatets "naiva kosmopolitiska uppfattning", och tack vare hans oförmåga att föreställa sig en internationell socialistisk kultur, var Bauers teori i viss utsträckning besmittad av den nationalistiska ideologi som den försökte besegra. Det är sålunda inte överraskande att den blev doktrin för de "nationalistisk/kulturella" strömningarna i arbetarrörelsen, inte bara i Österrike-Ungern utan också i det ryska imperiet (Bund, de kaukasiska socialdemokraterna, etc.) och på andra ställen.

Trots dessa begränsningar hade emellertid Bauers verk ett otvivelaktigt teoretiskt värde, speciellt vad gäller den historiska; karaktären på hans metod. När Bauer definierade nationen som en produkt av ett gemensamt historiskt öde (vars materiella grund är människans kamp mot naturen), som ett "aldrig avslutat resultat av en ständig process", som en kristallisering av tidigare händelser, ett "fruset stycke historia", så stod han på den historiska materialismens grund och i direkt motsättning till den borgerliga nationella konservatismen, de reaktionära myterna om den "eviga nationen" och de rasistiska ideologierna.

Denna historiska metod gav Bauers bok en metodologisk överlägsenhet, inte bara över Renner, utan över de flesta marxistiska författarna från den perioden, vars skrifter om den nationella frågan ofta hade en abstrakt och rigid karaktär. I så måtto som Bauers metod innehöll inte bara en historisk förklaring av den existerande nationella strukturerna, utan också en uppfattning av nationen som en process, en rörelse i ständig förändring, så kunde han undvika Engels misstag från 1848-49: det faktum att en nation (som t ex tjeckerna) "inte har haft någon historia" betyder inte nödvändigtvis att den inte kommer att ha någon framtid. Kapitalismens utveckling i Centraleuropa och Balkanländerna leder inte till att de "icke-historiska" nationerna assimileras, utan till att de vaknar.²⁷

²⁶ Ibid., s.105-8.

²⁷ Ibid., s.239-72. Det bör tilläggas att Bauers program för kulturell autonomi hade ett visst värde som kompletment — inte som alternativ — till en politik som grundades på ett erkännande av självbestämmanderätten.

IV. Lenin och rätten till självbestämmande.

Den nationella frågan är ett av de områden där Lenin verkligen utvecklat den marxistiska teorin, genom att (utifrån Marx' skrifter, men genom att gå långt utöver dem) lägga fram en sammanhängande, revolutionär strategi för arbetarrörelsen, baserad på den grundläggande parollen om nationellt självbestämmande.

Genom sin realism och logiska sammanhållning skilde sig de leninistiska lärosatserna på ett fördelaktigt sätt från de flesta andra marxistiska författares ståndpunkter, även från de som stod Lenin närmast i denna fråga: Kautsky och Stalin.

Kautskys ståndpunkter före 1914 var densamma som Lenins, men den karaktäriserades av sin ensidiga inriktning på språket som nationens grundval, och av en avsaknad av klarhet och djärvhet i formuleringen av nationernas rätt till avskiljande. Efter 1914 förkastade Lenin Kautskys tvetydiga och motsägelsefulla åsikter om nationernas rättigheter under krigsförhållanden som ”hycklande” och ”opportunistiska”.

I. Stalin

Vad gäller Stalins berömda artikel ”Marxismen och den nationella frågan”,²⁸ så är det riktigt att det var Lenin som skickade Stalin till Wien för att skriva den, och att han i ett brev till Gorkij i februari 1913 talade om den ”fantastiska georgier som har satt sig ner för att skriva en stor artikel”.²⁹ Men när artikeln var färdig, så verkar det (tvärtemot en långlivad myt) inte som om Lenin var speciellt entusiastisk över den, eftersom han inte nämner den i någon av sina talrika skrifter om den nationella frågan, bortsett från en kort, parentetisk hänvisning i förbigående i en artikel från den 28:e december 1913. Det är uppenbart att huvudidéerna i Stalins verk var bolsjevikpartiets och Lenins. Men Trotskijs påstående att artikeln inspirerades, granskades och rättades ”rad för rad” av Lenin verkar något tvivelaktig.³⁰ Tvärtom, på ett antal ganska viktiga punkter skiljer sig Stalins verk underförstått och uttryckligen från, och t o m motsäger, Lenins skrifter.

1. Uppfattningarna om ”nationalkaraktärer”, ”gemensamma psykologiska drag”, eller nationernas ”psykologiska särdrag”, är ingalunda leninistiska. Dessa begrepp är ett arv från Bauer, som Lenin uttryckligen kritiserade för hans ”psykologiska teori”.³¹ I själva verket har tanken på en nationell psykologi mer gemensamt med vissa ytliga och förvetenskapliga folktraditioner än med en marxistisk analys av den nationella frågan.

2. Genom att slå fast att ”det är först när alla dessa kännetecken /ett gemensamt språk, territorium, ekonomiskt liv och /”andlig fysionomi”/ finns för handen samtidigt som vi har en nation”, så gav Stalin sin teori en dogmatisk inskränkt och rigid karaktär som man aldrig återfinner hos Lenin. Det stalinistiska nationsbegreppet var en verklig ideologisk tvångströja. Enligt Stalin var därmed Georgien ingen nation före den andra halvan av 1800-talet, eftersom det inte hade något ”gemensamt ekonomiskt liv” och var uppdelat i ekonomiskt självständiga furstendömen. Men behöver inte tillägga att med detta kriterium skulle inte heller Tyskland före tullunionen ha varit någon nation... Ingenstans i Lenins skrifter kan vi finna en sådan ultimativ, stelbent och godtycklig ”definition” av nationen.

3. Stalin vägrade uttryckligen gå med på att det var möjligt att ena eller förena nationella grupper som var utspridda i en multinationell stat. ”Man frågar sig: är det möjligt att i ett

Sovjetunionens första konstitution införlivade faktiskt i viss mening principen om de nationella minoriteternas kulturella autonomi.

²⁸ Josef Stalin, *Marxismen och den nationella frågan*, Moskva 1950.

²⁹ Lenin, *Collected Works*, vol.35, s. 84.

³⁰ Se t e x Trotskij, *Stalin*, London 1969, vol.1, s. 233.

³¹ Lenin, ”Om nationernas självbestämmanderätt”, *Valda verk i tre band*, bok 1, s.546.

enhetligt nationellt förbund sammansluta sådana grupper som blivit så främmande för varandra... Är det tänkbart att i en nation sammansluta exempelvis de baltiska och transkaukasiska tyskarna?”. Svaret blev givetvis att allt detta var ”otänkbart”, ”omöjligt” och ”utopiskt”.³² I motsats till detta försvarade Lenin energiskt ”friheten att bilda förbund, inbegripet förbund mellan alla samhällen oavsett nationalitet, i varje given stat”, och han anförde som exempel just tyskarna i Kaukasus, de baltiska staterna och Petrogradområdet. Han tillade att rätten till varje sorts förbund mellan nationens medlemmar som var utspridda i olika delar av landet eller t o m världen, var ”oomtvistlig, och den kan endast ifrågasättas om man har en inskränkt byråkratisk uppfattning”.³³

4. Stalin gjorde ingen åtskillnad mellan den storryska tsaristiska förtryckande nationalismen och de förtryckta nationernas nationalism. I ett mycket avslöjande stycke i hans artikel förkastade han i samma andetag tsarernas ”kamplystna” nationalism ”ovanifrån” och polackernas, judarnas, tatarernas, georgiernas, ukrainarnas, etc. ”våg av nationalism nedifrån, vilken tidtals övergick i brutal chauvinism”. Han inte bara misslyckades med att göra åtskillnad mellan nationalism ”ovanifrån” och ”nedifrån”, utan han riktade också sin hårdaste kritik mot de socialdemokrater i de förtryckta länderna som inte hade ”stått fast” mot den nationalistiska rörelsen.

Lenin, å andra sidan, ansåg inte bara att skillnaden mellan förtryckarnationens och den förtryckta nationens nationalism var helt avgörande, utan han angrep också alltid hårdast de som medvetet eller omedvetet kapitulerade för den storryska nationella chauvinismen. Det är ingen slump att ett av huvudmålen för hans polemik var de marxistiska socialdemokraterna i en förtryckt nation, Polen, som genom sin ”fasta” hållning mot den polska nationalismen slutar med att förneka Polens rätt att avskilja sig från det ryska imperiet. Denna skillnad mellan Lenin och Stalin var i allra högsta grad betydelsefull, och den innehöll redan fröet till deras senare våldsamma motsättning om den nationella frågan i Georgien (december 1922) — Lenins berömda ”sista strid”.³⁴

2. Lenin

Lenins utgångspunkt när han utarbetade en strategi i den nationella frågan var densamma som Luxemburgs, Trotskijs och Pannekoeks: den proletära internationalismen. Lenin insåg emellertid bättre än sina kamrater i den revolutionära vänstern det dialektiska förhållandet mellan internationalismen och rätten till nationellt självbestämmande:

- a) endast rätten att avskilja sig möjliggör en fri och frivillig enhet, ett förbund, ett samarbete och, på lång sikt, en sammanslagning mellan nationerna.
- b) endast om arbetarrörelsen i den härskande nationen erkänner den förtryckta nationens rätt till självbestämmande kan de förtrycktas fientliga inställning och misstänksamhet undanröjas, och båda ländernas proletariat enas i den internationella kampen mot bourgeoisin.

Likaså hade Lenin insett det dialektiska förhållandet mellan den nationellt-demokratiska kampen och den socialistiska revolutionen. Folkmassorna (inte bara proletariatet, utan även bönderna och småbourgeoisin) i den förtryckta nationen upptäckte han en bundsförvant till det medvetna proletariatet: ett proletariat som skulle ha till uppgift att leda dessa ”olika, oeniga och heterogena massor” som omfattar småborgare och efterblivna arbetare med ”fördomar, reaktionära fantasier, svagheter och misstag”, i deras kamp mot kapitalismen och

³² Stalin, *Marxismen och den nationella frågan*, op.cit., s.49.

³³ Lenin, ”The National Programme of the RSDLP”, *Collected Works*, vol. 19, s. 543 och ”Critical Remarks on the National Question”, CW 20, s. 39, 50 [svenska: [Kritiska anmärkningar i den nationella frågan](#)].

³⁴ Om ”Lenins sista strid”, se *Fjärde Internationalen nr 7-8/-72* (”Lögnens renässans”), s.11 ff [[Utvecklingen i Sovjet](#)]

den borgerliga staten.³⁵ Det är emellertid riktigt att det var först efter april 1917, då Lenin anammade den permanenta revolutionens strategi, som han, vad gäller Ryssland, började se de förtryckta nationernas nationella befrielsekamp inom det ryska imperiet inte bara som en demokratisk rörelse, utan som en allierad till proletariatet i den sovjetiska socialistiska revolutionen.

Ur metodologisk synpunkt var Lenin överlägsen de flesta av sina samtida framförallt p.g.a. hans förmåga att ”sätta politiken främst”, dvs. p.g.a. hans envisa, orubbliga, konstanta och ihärdiga tendens att ta tag i och belysa de politiska aspekterna i varje problem och varje motsättning. Denna tendens var framträdande i hans polemik mot ekonomisterna i frågan om partiet 1902-03; i hans diskussion med mensjevikerna i frågan om den demokratiska revolutionen 1905; i det nyskapande i hans skrifter om imperialismen 1916; i den inspirerande svängning som aprilteserna representerade 1917; i hela hans viktigaste verk, Staten och revolutionen, och givetvis i hans skrifter om den nationella frågan. Det är bl.a. denna metodologiska aspekt som förklarar de leninistiska teoriernas uppenbara aktualitet för det tjugonde århundradet, imperialismens tidsålder, som faktiskt ser den politiska nivån alltmer dominerande (även om den i sista hand givetvis bestäms av ekonomin).

Medan de flesta andra marxistiska författare bara såg den ekonomiska, kulturella eller ”psykologiska” sidan av den nationella frågan, så slog Lenin klart fast att frågan om självbestämmande ”helt och uteslutande hänför sig till den politiska demokratins område”,³⁶ dvs. till rätten till politisk avskiljande och upprättande av en självständig nationalstat. Dessutom var Lenin fullständigt medveten om meningsskiljaktigheternas metodologiska grund:

”En 'autonom nation åtnjuter inte samma rättigheter som en 'suverän' nation; våra polska kamrater skulle inte ha kunnat undgå att uppmärksamma detta om de inte (likt våra gamla ekonomister) envetet hade undvikit att göra en analys av politiska begrepp och kategorier.”³⁷ Som A.S.Nair och C.Scalabrino så viktigt påpekar var det tack vare hans förståelse av den politiska processens relativa självständighet, som Lenin var förmögen att undvika både subjektivism i sin analys av den nationella frågan och ekonomism.³⁸

Det är onödigt att påpeka att den nationella frågans politiska aspekter för Lenin ingalunda var detsamma som kansliernas, diplomaternas och arméernas verksamhet. Han var fullkomligt likgiltig till huruvida den ena eller andra nationen hade en självständig stat, eller vilka gränser det fanns mellan två stater. Hans mål var demokrati och proletariatets internationalistiska enhet, som båda kräver att man erkänner nationernas rätt till självbestämmande.

Å andra sidan visar Lenins förkastande av Bauers och hans ryska lärjungars Teser om ”nationell, kulturell autonomi”, som han anser som en kapitulation inför den borgerliga och klerikala nationella kulturen att hans syn på rätten till självbestämmande. Just p.g.a. att den koncentrerar sig på den politiska sidan av saken, inte innebär några som helst eftergifter till nationalismen. Den är helt och hållet begränsad till den demokratiska kampen och den proletära revolutionens område.

³⁵ I denna fråga är Lenins analys av 1916 års uppror på Irland ett utmärkt exempel på revolutionär realism: se ”The Discussion of Self-determination Summed Up”, *Collected Works*, vol.22, s.353-58. Svenska: [Resultaten av diskussionen om självbestämmandet](#)

³⁶ Lenin, ”The Socialist Revolution and the Right of Nations to Self-determination”, *Collected Works*, vol.22, s.145. Svenska: [Den socialistiska revolutionen och nationernas självbestämmanderätt](#)

³⁷ Lenin, ”The Discussion on Self-determination Summed up”, op.cit. s.344.

³⁸ Som A.S.Nair och C. Scalabrino betonade i sin utmärkta artikel, ”La question nationale dans la théorie marxiste révolutionnaire”, *Partisans* 59-60, maj-augusti 1971.

Det är sant att dessa två mål i Lenins ögon inte har samma vikt; demokratiska krav måste alltid underordnas världsproletariatets revolutionära klasskamps intressen. Om t ex den republikanska rörelsen i ett speciellt fall visar sig vara ett instrument för reaktionen (Kambodja 1971!), så kommer marxisterna, enligt Lenin, inte att stödja den. Det innebär inte att arbetarrörelsen måste stryka kravet på republik från sitt program. Samma sak gäller självbestämmandet. Även om det finns vissa undantag, så är den allmänna regeln varje nations rätt till avskiljande, i själva verket tenderar Lenins analys att erkännandet av rätten till självbestämmande är av yppersta vikt för att skapa förutsättningarna för en internationalistisk enhet mellan arbetarna att underförstått utesluta t o m möjligheten till ”undantag”, dvs av möjligheten till motsättningar mellan proletariatets intressen och nationernas demokratiska rättigheter.

Avslutning: Lärdomar från historien

En del av debatterna mellan marxister om den nationella frågan har lösts av historien. Den österrikisk-ungerska multinationella staten splittrades i flera nationalstater efter Första Världskriget. Baskerna, enligt Engels ”en huvudsakligen reaktionär nation”, står idag på höjden av revolutionär kamp i Spanien. Polens enande, som Luxemburg kallade småborgerliga utopier, blev verklighet 1918. Den ”icke-historiska” tjeckiska nationen, som p.g.a. brist på ”nationell livskraft” var dömd att försvinna (Engels), bildade faktiskt en stat, genom att frivilligt bilda en federation med den slovakiska nationen.

Erfarenheterna från historien efter 1917 visar också att:

1) Nationen inte bara är en samling abstrakta, yttre kriterier. Den subjektiva faktorn, dvs medvetandet om en nationell identitet, en nationell politisk rörelse, är inte mindre viktig. Uppenbarligen kommer inte dessa ”subjektiva faktorer” ur det blå: de är resultatet av vissa historiska förutsättningar — förföljelser, förtryck, etc. Men detta innebär att självbestämmandet måste få en vidare tillämpning; det måste gälla inte bara avskiljande, utan också själva den ”nationella verkligheten”. Det är inte en lärd ”expert”, utrustad med en lista av ”objektiva kriterier” (av Stalins typ), som kommer att bestämma om ett samhälle är en nation eller inte, utan samhället självt.³⁹

2) Ändå sedan Woodrow Wilsons dagar, har stormakternas nationalism moderniserat sin ideologiska arsenal genom att tillägna sig paroller om demokrati, nationell jämlikhet och rätt till självbestämmande. Dess principer tillkännages nu av borgerliga statsmän överallt. Lyndon Johnson förkunnade 1966, när han var president i Förenat Staterna, högtidligt: ”Vi kämpar för att upprätthålla principen om självbestämmande, så att det sydvietnamesiska folket kan bli fritt att bestämma sin egen framtid.”⁴⁰ Sannerligen har stormakternas politik gentemot de små nationerna förändrats till oigenkännlighet sedan 1800-talet, när Treitschke, vid tiden för ett uppror i Afrika skrev: ”Det vore ett rent hån att tillämpa normala krigsprinciper i krig mot vildar. En negerstam måste tuktas genom att man sätter deras byar i brand, ty detta är den enda kursen som är effektiv.”⁴¹

Dagens verkliga hot mot arbetarrörelsens politiska hälsa är inte den barnsjukdom som Luxemburgs många misstag representerade, utan sjukliga fenomen av en betydligt farligare sort: stormakts-chauvinismens virus och den opportunistiska kapitulation för den borgerliga nationalismen som sprids av de ryska och kinesiska byråkratierna och deras lärjungar internationellt. ”Ultravänsterismen” i den nationella frågan finns knappast idag. Bara inom

³⁹ Se t ex Trotskij om de svarta i USA: ”Det är inte abstrakta kriterier som är avgörande i detta fall: betydligt viktigare är det historiska medvetandet och känslorna.” *Trotsky on Black Nationalism and Self-determination*, New York 1967, s.16.

⁴⁰ Citerat i A. Schlesinger jr., *The Bitter Heritage*, Boston 1967, s. 108.

⁴¹ Heinrich von Treitschke, *Politics*, London 1916, vol.2, s.614.

vissa delar av den revolutionära vänstern återfinns man ibland ett avlägset eko från Luxemburgs texter, i form av ett abstrakt avståndstagande från de nationella befrielse-rörelserna i namn av ”arbetarklassens enhet” och internationalismen. Samma sak gäller Engels uppfattning om ”reaktionära nationer”. Om man sålunda tittar på vissa av de nationella frågorna idag, invecklade frågor där nationella, koloniala, religiösa och etniska aspekter sammanblandas och flätas samman — t ex konflikten mellan araber och israeler eller kampen mellan katoliker och protestanter i Nordirland — kan man se att det finns två motsatta frestelser som hemsöker den revolutionära vänstern. Den första frestelsen är att förneka det rättfärdiga i palestiniernas eller katolikernas i Ulster nationella rörelser: att fördöma dem som ”småborgerliga” och splittrande för arbetarklassen, och abstrakt mot den proklamera principen om den nödvändiga enheten mellan proletärer av alla nationaliteter, raser eller religioner. Den andra frestelsen är att okritiskt ansluta sig till dessa rörelsernas nationalistiska ideologi och fördöma de härskande nationerna (israeliska judar eller nordirländska protestanter) i klump, utan att göra skillnad mellan klasser, som ”reaktionära nationer” — nationer som förnekas rätten till självbestämmande.

Den uppgift revolutionära marxister står inför är att undvika dessa två blindskär och — genom en konkret analys av varje konkret situation — hittar en verkligt internationalistisk inriktning, som hämtar sin inspiration från Kominterns politik i den nationella frågan under Lenin och Trotskij (1919-23) och från den berömda resolutionen från Andra Internationals kongress 1986, som hade det ovanliga privilegiet att stödjas av både Lenin och Luxemburg: ”Kongressen förkunnar alla nationers fullständiga rätt till självbestämmande; och den uttrycker sin sympati med arbetarna i alla de länder som för närvarande dignar under enväldets militära, nationella eller andra sorters ok; kongressen uppmanar arbetarna i dessa länder att sluta sig till de medvetna arbetarna i hela världen, för att jämte dem kämpa för att besegra den internationella kapitalismen och uppnå den internationella socialdemokratins mål.”